

Ігор ШУПАК,

кандидат історичних наук, директор музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» (Дніпропетровськ);

Дільфуза ГЛУЩЕНКО,

*науковий співробітник Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума»
(Дніпропетровськ)*

ДИПЛОМАТИ – «ПРАВЕДНИКИ НАРОДІВ СВІТУ»

В історії Голокосту особливої уваги потребують історії людей, які рятували євреїв від неминучого знищення нацистами. Такі історії збирає Яд Вашем, ізраїльський Меморіальний комплекс катастрофи та героїзму єврейського народу. Одне з основних завдань Яд Вашем — від імені Держави Ізраїль та всього єврейського народу висловити вдячність тим неєвреям, які з ризиком для власного життя рятували євреїв від геноциду. Таких героїв називають «Праведники народів світу»; це — почесне звання від імені Ізраїлю присвоюють відповідно до Закону про увічнення пам'яті мучеників і героїв (1953 р.) представникам різних національностей та віросповідань. Справу про присудження цього звання розглядає спеціальна громадська Комісія, яку очолює суддя Верховного суду Ізраїлю¹.

Незважаючи на великий суспільний інтерес та громадське й моральне значення проблеми, феномен «Праведників народів світу» є одним з найменш досліджених аспектів історії Голокосту².

Визнані Яд Вашем сьогодні «Праведники народів світу» — це вихідці з 44 країн світу³, на січень 2014 року їх налічувалося 25 271 особа⁴. Менше 20 з них були дипломатами, але саме завдяки їхнім діям вдалося врятувати життя десятків тисяч євреїв, яких переслідували нацисти. Очевидно, що це є однією з найяскравіших сторінок історії дипломатії, відображенням її гуманної місії.

Зрозуміло, що навіть за умов Другої світової війни дипломати ризикували значно менше, ніж інші люди, які допомагали євреям, тому критерії Яд Вашем щодо присвоєння звання «Праведник народів світу» такі: високе звання надається дипломатам, які діяли всупереч прямим вказівкам свого керівництва, а також ризикували кар'єрою і надавали допомогу значній кількості людей.

Дипломати, володіючи міжнародним імунітетом, мали можливість впливати на долі біженців. Деякі з них, на жаль, фактично долучилися до гітлерівського геноциду, коли створювали перепони в'їзду євреям до своїх країн.

Проте важливо пам'ятати імена героїв для цієї нації, які у той страшний час стали надією людства на гуманність. Зараз про них пишуть книги та знімають фільми, їм присвячують наукові конференції та просвітницькі виставки⁵. А під час здійснення свого людського подвигу ці люди були в небезпеці, і багато з них стали вигнанцями у своєму суспільстві.

Найбільш відомою постаттю серед дипломатів — «Праведників народів світу» є шведський громадянин **Рауль Валленберг**⁶ (1912–1947). Після введення в Угорщину німецьких військ 19 березня 1944 року дипломатичне представництво Швеції розпочало операцію з порятунку євреїв від депортації до таборів смерті. Новостворений у США Комітет у справах військових біженців також почав співпрацювати зі шведським урядом, щоб допомогти угорським євреям. Незабаром шведська дипломатична місія в Будапешті отримала надзвичайно велику кількість запитів від євреїв для оформлення паспортів та віз. Місія просила направити представника, який мав займатися видачею документів. На посаду першого секретаря шведського посольства в Будапешті з наданням усіх дипломатичних прав був призначений Рауль Валленберг. Перед від'їздом він попросив дати йому свободу і право приймати рішення у відносинах з угорським керівництвом.

Валленберг прибув до столиці Угорщини 9 липня 1944 року зі списком людей, які потребують допомоги, і 650 паспортами для євреїв, які мали будь-які формальні зв'язки з Швецією. Однак незабаром він розширив межі своєї опіки і почав видавати охоронні листи тисячами, а також став купувати будинки, на фасади яких вивішували шведський прапор, що перетворювало їх на недоторканну для нацистів територію. У ці будинки, що знаходилися під захистом Швеції, він поселяв євреїв, а охоронні документи дозволяли їхнім власникам виїхати до Швеції чи до інших країн. Близько 4500 євреїв мали такі папери.

У жовтні 1944 року ситуація в Будапешті погіршилася. Хоча Червона армія вже наближалася, угорська фашистська партія «Схрещені стріли» захопила владу і запровадила режим терору, спрямованого і проти євреїв. Декого вбивали прямо на вулицях; інших тягли до берегу Дунаю, де розстрілювали або топили у крижаній воді. Все більше людей потребували шведських захисних паспортів.

Валленберг використовував усі можливі й неможливі методи, вдавався навіть до підкупу та шантажу, щоб фінансувати та здійснювати масштабну операцію з порятунку євреїв. На реалізацію цього в його конторі діяли 340 працівників.

Шведською територією у Будапешті вважалися 32 будівлі, дві лікарні та безкоштовна їдальня. Разом з іншими посольствами та міжнародними організаціями Валленберг влаштував своєрідне міжнародне гетто, яке знаходилося під дипломатичним захистом нейтральних країн. Небезпека зростала, і Валленберг став видавати за-

хисні папери усім без винятку. Молоді євреї «арійської» зовнішності виконували обов'язки охоронців; деякі з них, особливо зухвалі, носили форму «Схрещених стріл».

17 жовтня 1944 року до Будапешта повернувся Адольф Ейхман, головний виконавець «остаточного вирішення єврейського питання», і негайно розпорядився про депортацію євреїв. Усі захисні документи було оголошено недійсними. Після протестів з боку Валленберга та його колег, правову силу їх частково відновили. Для «Схрещених стріл» ці документи мало важили, однак план депортації євреїв до таборів було тимчасово заморожено: залізничні шляхи пролягали надто близько до лінії фронту.

Тоді, не бажаючи змінювати своїх планів, Ейхман наказав відправити десятки тисяч людей до австрійського кордону пішки, «маршем смерті». Р. Валленберг і представники інших нейтральних країн слідували за колонами на своїх машинах, роздаючи продукти харчування, одяг та медикаменти. Раулю вдалося визволити багатьох євреїв, стверджуючи, що вони знаходяться під захистом Швеції. Він продовжував виписувати паспорти навіть після того, як охоронці зі «Схрещених стріл» стали погрожувати йому зброєю. Відчайдушні методи Валленберга поставили його в дуже небезпечну ситуацію, але він не думав відступати.

Під час облоги Будапешта військами Червоної армії Р. Валленберг залишався у місті з урятованими ним євреями. Погрозами він домігся у німецького командування та вождя партії «Схрещених стріл» не завдавати шкоди євреям, які залишилися. Перед появою радянських військ у місті він сказав Перу Ангеру, своєму колезі в шведському посольстві: «Я взявся за це завдання і ніколи не зміг би повернутися в Стокгольм, не будучи упевненим, що зробив усе можливе для порятунку якомога більшої кількості євреїв».

17 січня 1945 року, коли Червона армія увійшла у місто, за Валленбергом прийшли двоє радянських військових і запропонували йому слідувати на зустріч з командувачем 2-м Українським фронтом Р.Я. Малиновським. Напевно, Рауль відчув небезпеку, бо дорогою до машини сказав: «Не знаю, хто я — гість чи бранець».

З того дня більше ніхто не бачив Валленберга. У перші роки після його зникнення радянська влада стверджувала, що їй нічого не відомо про долю дипломата. Тим не менше, люди (колишні ув'язнені радянських тюрем) стверджували, що зустрічали його. У 1956 році було заявлено, що Валленберг помер у радянській в'язниці 1947 року.

Вільний світ зустрів цю заяву з недовірою. У 1989 році дипломатичний паспорт Р. Валленберга, портсигар та інші особисті речі було виявлено у підвалах головного управління КДБ в Москві та повернуті його родині. Під тиском громадськості було створено російсько-шведську комісію, яка у 2000 р. опублікувала результати своєї роботи. Через 55 років з дня зникнення Рауля Валленберга комісія під-

твердила, що Валленберг, ймовірно, помер у в'язниці в 1947 році, але не знайшла ніяких подробиць про його арешт, смерть та причини засекречення всієї інформації радянською владою.

26 листопада 1963 року Яд Вашем надав Раулю Валленбергу почесне звання «Праведника народів світу»⁷.

Помічником Валленберга у рятуванні євреїв був швейцарський посланник у Будапешті **Шарль (Карл) Лутц**⁸ (1895–1975). Саме його ідеєю було створення «захисного паспорта», за допомогою якого від депортації було врятовано тисячі євреїв. У 1942 році Лутца призначили віце-консулом Швейцарії в Будапешті, звідки за його сприянням вивезено майже 10 тисяч єврейських дітей.

Про героїчний вчинок Лутца стало відомо лише у 1958 році. А 1965-го йому надали звання «Праведника народів світу»⁹.

Разом з Р. Валленбергом брав активну участь у порятунку угорських євреїв співробітник іспанського посольства в Будапешті, італійський громадянин **Джорджо Перласка**¹⁰ (1910–1992). Йому вдалося врятувати близько тисячі євреїв за допомогою «захисних паспортів», які він видавав від імені Посольства Іспанії. У 1988 році Дж. Перласка також удостоєнно звання «Праведника народів світу»¹¹.

Пер Юхан Валентин Ангер¹² (1913–2002) — співробітник шведського посольства у Будапешті під час німецької окупації Угорщини.

Пер Ангер уперше побачив акти переслідування нацистською Німеччиною євреїв у 1940 році, перебуваючи у посольстві Швеції в Берліні. У січні 1942 року Ангера було призначено другим секретарем шведської місії у Будапешті. Після німецької окупації Угорщини в березні 1944 року Ангер брав участь у рятувальних операціях разом з Раулем Валленбергом — видавав переслідуваним євреям шведські паспорти, переховував їх у будинках під дипломатичним захистом, а потім разом із Раулем супроводжував колони «маршів смерті» і звільняв євреїв.

Після війни Ангер розпочав пошуки Рауля Валленберга.

28 квітня 1981 року Яд Вашем надав Перу Ангера почесне звання, а у 2004-му урядом Швеції було засновано премію імені Пера Ангера; нагороду отримують особи, які захищають права людини і демократичні цінності¹³.

Арістідес де Соза Мендес¹⁴ (1885–1954) — португальський дипломат. Був Генеральним консулом Португалії у французькому місті Бордо.

Капітуляція Франції у червні 1940 року підштовхнула десятки тисяч біженців, зокрема тисячі євреїв, до втечі з північної частини країни у південному напрямі, сподіваючись через кордон з Іспанією дістатися Португалії і звідти — Америки.

До 10 травня 1940 року в'їзні та транзитні візи можна було отримати в португальському консульстві в Бордо. Того дня, коли Німеччина ввела війська у Бельгію і Голландію, уряд Португалії заборонив по-

дальший в'їзд біженців, особливо євреїв. Це означало, що закривалася остання брама на шляху до спасіння. Відтепер отримати візи могли тільки громадяни Британії, які мали рекомендації британського консула. Близько 30 000 біженців, серед них 10 000 євреїв, зібралися біля португальського консульства у Бордо, намагаючись здобути документ, який давав шанс на спасіння.

Со́за Мендес, набожний християнин, побачивши жахливе становище біженців, вирішив порушити прямі вказівки свого уряду. Він прийняв у консульстві делегацію біженців, очолювану рабином Хаїмом Крюгером, і пообіцяв надати транзитні візи усім, хто їх потребує. Дипломат навіть додав, що ті, хто не в змозі заплатити візовий внесок, отримають документи безкоштовно.

Потім він відкрив у будівлі консульства канцелярію і за допомогою двох своїх синів і кількох помічників-євреїв розпочав видачу віз на в'їзд. Со́за Мендес працював три дні і три ночі, не дозволяючи собі жодного відпочинку до закінчення цієї роботи. З 15 до 22 червня 1940 року Со́за Мендес видав 1575 віз.

Чутки про діяльність Мендеса дійшли до Лісабона, і дипломату було наказано негайно повернутися на батьківщину. Для його супроводу до Португалії були відряджені дві людини. Проминаючи у французькому місті Байоні португальське консульство, Со́за Мендес побачив сотні людей біля його входу — в цьому місті відбувалося те саме, що й у Бордо. Мендес увійшов до будівлі і, незважаючи на своє відкликання з посади та заперечення місцевого консула, наказав останньому негайно видати візи всім заявникам. Со́за Мендес особисто проштампував дозволи, приписавши від руки: «Уряд Португалії люб'язно просить уряд Іспанії дозволити пред'явнику цього документа вільно перетнути кордони Іспанії. Пред'явник документа — біженець війни в Європі і знаходиться на шляху до Португалії». Забезпечивши всіх бажаючих цими документами, Со́за Мендес особисто провів їх до блокпоста на іспанському кордоні аби переконатися, що всі успішно перетнули його.

Повернувшись до Лісабона, Со́за Мендес постав перед дисциплінарною комісією у Міністерстві закордонних справ країни. Його офіційно звільнили з роботи та позбавили дипломатичного рангу. Він залишився без заробітку і не міг більше утримувати сім'ю, в якій було 13 дітей. Колишній дипломат помер у злиднях у 1954 році. Тільки у 1988 році, завдяки міжнародному тиску і зусиллям його дітей, португальський уряд оголосив про його повну реабілітацію.

Свого часу, пояснюючи свої дії, він відповів: «Якщо тисячі євреїв страждають через одного християнина [Гітлера], один християнин, безумовно, може постраждати за всіх євреїв».

18 жовтня 1966 року Яд Вашем надав Арістідес де Со́за Мендесу почесне звання «Праведника народів світу»¹⁵.

Чіуне Семпо Сугіхара¹⁶ (1900–1986) — японський дипломат. У листопаді 1939 року він отримав призначення у Каунас, тодішню столицю Литви, на посаду консула Японії. З-поміж його обов'язків було, зокрема, спостереження за маневрами німецької армії уздовж кордону. У разі небезпеки він мав доповісти японському штабу про початок очікуваного нападу Німеччини на СРСР.

Влітку 1940 року, після анексії Литви Радянським Союзом, усі іноземні дипломати отримали наказ до кінця серпня залишити Каунас. Сугіхара вже збирав валізи, коли йому повідомили про єврейську делегацію, яка зібралася під консульством і просила у нього аудієнції. Делегацію очолював Зера Вархафтіг — єврейський біженець, який через багато років стане міністром в уряді Держави Ізраїль. Сугіхара погодився зустрітися з ними для короткої розмови. Як з'ясувалося, вони просили про нереальне. Практично євреї у Литві опинилися у пастці, кордони всіх країн світу зачинилися перед ними. Отримання еміграційних віз будь-куди стало неможливим. У відчайдушному намаганні знайти країну, яка дозволить їм в'їзд, вони з'ясували, що голландська колонія Кюрасао віз не вимагає. Це дозволяло виїхати з Литви, але у зв'язку з війною подорожі на захід унеможливилися, тож делегація звернулася до японського консула з проханням видати їм транзитні візи, з якими можна було отримати дозвіл перетнути територію СРСР.

Японський консул попросив надати йому час для погодження з керівництвом. Ніхто й не думав, що МЗС Японії погодиться виконати таке незвичайне прохання. Проте Сугіхара, надто стурбований становищем біженців, розпочав видачу віз з власної ініціативи, не чекаючи відповіді свого керівництва з міністерства. Відповідь з Токіо прийшла через дев'ять днів: прохання консула було відхилено, в дозволі на видачу віз відмовлено. Але Сугіхара продовжував видавати візи. За короткий час, що лишився до закриття консульства й свого від'їзду, Сугіхара видав близько 3500 транзитних віз. Розповідають, що він продовжував робити це на залізничній станції, вже від'їжджаючи з Литви. Щоб прискорити процес, він звернувся по допомогу до кількох євреїв, вони ж, не знаючи японської, іноді прикладали печатку догори ногами. Впродовж цього часу Сугіхара отримував депеші з Токіо, що забороняли видачу віз без процесуальних гарантій.

Видані Сугіхараю візи врятували євреїв від нацистів, які захопили Литву в червні 1941 року. Серед тих, хто їх отримав, було чимало рабинів та студентів ешив (талмудичних шкіл). Втеча, що стала можливою в останню хвилину, дозволила їм на нових місцях заснувати єврейські традиційні школи та продовжувати освіту.

З Каунаса Сугіхару відрядили відкривати консульство в Кенігсберзі, а потім перевели до Бухареста. У 1946 році, після повернення до своєї країни, Сугіхару було звільнено зі складу дипломатичної служби Японії. На його думку, це стало наслідком непокори нака-

зам керівництва під час роботи консулом у Каунасі. З цього часу він заробляв на життя випадковими заробітками¹⁷.

У 1984 році Яд Вашем надав Чіуне Семпо Сугіхарі звання «Праведника народів світу»¹⁸.

Ян Звартендейк¹⁹ (1896–1976) був директором філії відомої фірми «Філіпс» у Литві. Невдовзі після окупації Литви СРСР Ян Звартендейк став консулом Нідерландів. Разом із Чіуне Сугіхара за 10 днів він урятував 2200 євреїв. Звартендейк та Сугіхара, що раніше не були знайомі і ніколи не зустрічалися один з одним, опинилися в ситуації, коли їм довелося діяти разом у єдиній неформальній команді, видаючи візи у швидкісному режимі.

«Візи до Кюрасао» разом з японськими транзитними візами стали порятунком для єврейських біженців, хоча відзначимо, що жоден з них так і не прибув до колонії Нідерландів. Приблизно половина біженців 1941 року отримала дозвіл на в'їзд з Японії до США, Палестини та інших країн.

20 жовтня 1997 року Яд Вашем нагородив Яна Звартендейка званням «Праведника народів світу»²⁰. Варто зазначити, що ім'я голландського дипломата залишилось маловідомим порівняно з Сугіхарою.

Хайрем (Гаррі) Бінгхем IV²¹ — американський дипломат. У 1939 році його призначили віце-консулом США у Марселі (Франція). 10 червня 1940 року війська Гітлера вторглися до Франції. Колаборантський уряд Віші підписав перемир'я з Німеччиною, і поліція, на вимогу нацистів, почала облати на німецьких і єврейських біженців з передачею їх німецькій владі. Ці люди були приречені на смерть.

Деякі впливові європейці добивалися від американського уряду видачі віз, аби біженці могли покинути Францію й уникнути переслідувань. Проте адміністрація Рузвельта намагалася демонструвати нейтралітет у «європейських справах», тому Держдепартамент відраджував дипломатів допомагати біженцям і забороняв своїм представникам видавати візи євреям.

Бінгхем вважав таку політику аморальною і, ризикуючи своєю кар'єрою, робив усе можливе, щоб порушити заборону. Не підкорившись розпорядженням своїх вашингтонських босів, він видав понад 2000 віз США єврейським та іншим біженцям, серед яких були видатні діячі світової культури і науки Макс Ернст і Марк Шагал, Андре Бретон і Ханна Арендт, Ліон Фейхтвангер і лауреат Нобелівської премії Отто Мейєрхоф, а також родина письменника Томаса Манна. Він також ховав євреїв у своєму марсельському будинку та видавав підроблені документи, допомагаючи євреям в їх небезпечних переміщеннях по Європі. Бінгхем співпрацював з рухом Опору для переправлення євреїв з Франції, покриваючи витрати на транспортування зі своєї кишені.

У допомозі єврейським біженцям Бінгхем співпрацював із **Варіаном Фраєм**, який прибув до Марселя, щоб надати 200 грантів «кращим

європейським вченим» і допомогти їм працевлаштуватися у США. Втім замість 200 грантів Бінгхем і Фрай видали вдсятеро більше.

У 1941 році Вашингтон, зрозумівши нестандартне ставлення свого дипломата до долі людей, багато з яких були дуже відомими, але — євреями, перевів його до Аргентини. На новому місці Бінгхем почав виявляти і повідомляти у Вашингтон про переміщення туди нацистів.

У 1945 році Бінгхема було звільнено з дипломатичної служби. Помер дипломат — рятівник людських життів у 1988 році. Після розгляду справи Яд Вашем видав його родині лист подяки від 7 березня 2005 року. Це не є формальним присвоєнням звання «Праведник народів світу», проте у документі відзначено «гуманні розпорядження» Бінгхема IV «в період гоніння на євреїв з боку режиму Віші у Франції,.. [на] відміну від деяких інших посадових осіб, які проявляли чималу підозрілість до єврейських біженців, які бажали в'їхати до Сполучених Штатів»²².

Хосе Артуро Кастельянос²³ (1893–1977) — військовий і дипломат, який урятував життя понад 25 тисяч євреїв під час Голокосту. Кастельянос називають сальвадорським Шиндлером.

Після знайомства з угорським євреєм Дьйордем Мандлем, Кастельянос вирішив рятувати євреїв від переслідувань нацистів, призначив його на фіктивний пост першого секретаря посольства та переписав його ім'я на іспанський манер — Хорхе Мандель-Мантелло. Після цього вони удвох зайнялися видачею фальшивих «сертифікатів національності» і шлюбних документів для євреїв Німеччини та окупованих нацистами країн Європи. Щоб зробити документи більш схожими на справжні, вони ставили печатки інших консульств Женеви.

Велику кількість цих документів, що забезпечували захист від депортації до нацистських таборів, було направлено до Угорщини швейцарському віце-консулу Шарлю (Карлу) Лутцу, який ховав тисячі євреїв на покинутому скляному заводі.

Разом Кастельянос і Мандлю вдалося переконати чиновників у достовірності цих документів і навести докази, що в країнах Європи нібито перебувала величезна сальвадорська діаспора. Нацисти не дуже добре знали, що таке Сальвадор, і це допомагало Кастельянос дурити їх.

Всього було видано близько 40 тисяч документів, які дозволили врятувати понад 25 тисяч людей.

У липні 2010 року Інститут Яд Вашем присвоїв Хосе Артуро Кастельянос почесне звання «Праведника народів світу»²⁴.

Хе Феншань (Фенг Шан Хо)²⁵ (1901–1997) — китайський дипломат.

Працюючи генеральним консулом Китаю у Відні, видав тисячі віз до Сінгапуру та інших країн австрійським євреям. Візи, у деяких випадках, були потрібні їм лише як привід, щоб покинути Австрію та врятуватися від переслідувань. Хо робив це всупереч прямим наказам

свого начальника — посла Китаю в Берліні Чень Цзе, який вимагав скоротити кількість віз, що видавалися.

У перші роки Другої світової війни Хе Феншань урятував не менше двох тисяч євреїв.

У 2000 році Яд Вашем удостоїв Хе Феншань звання «Праведника народів світу».

Селахаттін Улькумен²⁶ (1914–2003) — турецький консул на грецькому острові Родос.

Селахаттін Улькумен під час депортації євреїв з острова в липні 1944 року надав німецькому коменданту список євреїв, які нібито були турецькими громадянами, вимагаючи їх звільнення. Таким чином йому вдалося врятувати 50 євреїв. Проте більшість — 1,5 тис. євреїв Родосу врятуватися не вдалося — їх депортовано до табору смерті в Освенцимі.

У 1989 році Яд Вашем удостоїв Селахаттіна Улькумена звання «Праведника народів світу»²⁷.

Луїс Мартінс де Соуза Дантес²⁸ (1876–1954) був послом Бразилії у Франції під час нацистської окупації Європи.

У 1940 році Дантес запросив і отримав дозвіл від бразильського міністра закордонних справ видавати імміграційні візи для обмеженої кількості французьких громадян. Незважаючи на заборону Бразилії на імміграцію євреїв, він видав дипломатичні візи сотням євреїв, які прагнули втекти від режиму Віші. При цьому Дантес часто підробляв дати дипломатичних віз. Він усвідомлював незаконність своїх дій і не просив жодної компенсації за підробки.

У 1941 році Дантес втрутився у справу щодо врятування пасажирського судна, що перевозило велику кількість євреїв з підробленими візами. Його втручання дозволило їм дістатися неушкодженими Ріо-де-Жанейро. Однак після цього, через підозри, він був відкликаний до Бразилії для дисциплінарних слухань. Від суду Дантеса врятував тільки його статус пенсіонера під час оформлення подібних віз.

У червні 2003 року Інститут Яд Вашем присвоїв Луїсу Мартінс де Соуза Дантесу почесне звання «Праведника народів світу»²⁹.

Себастьян де Ромеро Радігалес³⁰ — іспанський дипломат, з 1943 року працював в Афінах як голова іспанської дипломатичної місії.

З березня до серпня 1943 року 48 000 грецьких євреїв було депортовано до табору смерті Аушвіц в Освенцимі. Відправці до табору також підлягали євреї, які мали італійське або іспанське громадянство, якщо вони не поверталися до себе на батьківщину. Іспанський уряд спочатку відмовлявся приймати біженців, але завдяки діям Радігалеса в лютому 1944 року було дозволено вивезти групу з кількох сотень людей. 367 осіб було звільнено з концтабору Берген-Бельзен та переправлено до Марокко, яке тоді належало Іспанії; їхні життя було врятовано.

Заслуги дипломата визнані посмертно завдяки зверненню Ісаака Рева, одного з врятованих. У вересні 2014 року Яд Вашем удостоїв Себастьяна де Ромеро Радігалеса звання «Праведника народів світу»³¹.

Хосе Марія Баррето³² — перуанський дипломат. На початку Другої світової війни Баррето служив консулом Перу в Женеві. Він оформив перуанські закордонні паспорти та в'їзні візи до Перу десяткам євреїв, які втекли з нацистської Німеччини. Тим самим Баррето порушив розпорядження уряду у Лімі; пізніше його звільнили зі служби. Консульство Перу у Женеві закрили, але справу вже було зроблено.

У червні 2014 року Яд Вашем надав Хосе Марія Баррето звання «Праведника народів світу».

Йоп Колкман — голландський дипломат, який загинув у нацистському концтаборі.

Колкман, журналіст за професією, служив під час Другої світової війни у Франції, співпрацював з антинацистським опором, що займався, зокрема, рятуванням від депортацій єврейського населення. Він використовував свої зв'язки з німецькою окупаційною владою та французьким режимом Віші, аби врятувати кілька єврейських сімей з концтаборів. У 1944 році Колкмана заарештували нацисти і відправили до концтабору, де він незабаром загинув, не доживши кілька місяців до звільнення своєї батьківщини.

У лютому 2014 року Яд Вашем надав Й. Колкману почесне звання «Праведника народів світу».

Наведені нами короткі історії не вичерпують тему дипломатів — рятувальників людей. Зауважимо, що лише 2014 року високе звання «Праведника народів світу» було надано трьом дипломатам.

Безумовно, додаткових досліджень потребує з'ясування мотивів їхньої поведінки, які в дилемі «службова дисципліна і кар'єра — гуманізм» обирали життя людини. Відомі дослідники Голокосту Нехаматек, Самуель і Перл Олінер, що прийшли до різних висновків про соціальне становище і самовідчуття таких людей у суспільстві, єдині в оцінці найважливішої моральної, загальнолюдської складової подвигу людей, які надали допомогу приреченим на тотальне знищення³⁴.

¹ Див.: Праведники народів мира / Яд Вашем [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www1.yadvashem.org/yv/ru/righteous/intro.asp> — Назва з екрана.

² Див.: Шупак І. Трагедія євреїв України // Національне питання в Україні ХХ — початку ХХІ ст.: Історичні нариси / [ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Даниленко та ін.]. — К.: Ніка-Центр, 2012. — 592 с. — С. 415–417.

³ Праведники народів мира [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/about.asp/>. — Назва з екрана.

⁴ Праведники народів мира. Статистика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/statistics.asp/>. — Назва з екрана.

⁵ Див.: Виза на життя: Дипломати, спасавши євреїв / ред. Д. Томпсон. — Ізраїль: Міністерство іностраних дел Ізраїля, 2001. — 26 с.: ил., фото.

- ⁶ Див.: Бирман Джон. Праведник: история о Рауле Валленберге, пропавшем герое Холокоста / пер. с англ. Б. Ерхова. — М.: Текст, 2007. — 399 с.; *Безымянский Л.А.* Будапештская миссия. — М.: Совершенно секретно, 2001. — 44 с.; Спаситель из Швеции в Будапеште, Рауль Валленберг (Швеция) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/stories_wallenberg.asp — Назва з екрана.
- ⁷ Валленберг Рауль [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/10835>
- ⁸ Шарль Лутц — человек, спасший еврейских детей [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://9tv.co.il/news/2013/04/08/148669.html> — Назва з екрана.
- ⁹ Карл (Шарль) Лутц [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://to-be-friends.livejournal.com/103453.html>
- ¹⁰ Джорджи Перласка: крутые повороты судьбы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kackad.com/kackad/?p=14520> — Назва з екрана.
- ¹¹ Джорджи Перласка: биография героя [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.jewish.ru/history/facts/2005/12/news994228192.php> — Назва з екрана; Консул-самозванец [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://berkovich-zametki.com/Perlasca.htm> — Назва з екрана.
- ¹² Per Anger [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/righteous/anger.asp> — Назва з екрана.
- ¹³ Премия Пера Ангера [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.invictory.com/maillist/example/weeknews3.html> — Назва з екрана.
- ¹⁴ Непокорный консул Аристидес де Соза Мендес [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/stories_mendes.asp — Назва з екрана.
- ¹⁵ Aristides de Sousa Mendes, Consul-General of Portugal in Bordeaux, France [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/righteous/mendes.asp> — Назва з екрана.
- ¹⁶ Дипломат объясняет свои действия. Чиуне Семпо Сугихара [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.yadvashem.org/yv/ru/righteous/stories_sugihara.asp — Назва з екрана.
- ¹⁷ Сугихара Тиуне: биография [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.people.su/ua/105157> — Назва з екрана.
- ¹⁸ Chiune Sugihara, Japanese Consul in Kovno [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/righteous/sugihara.asp> — Назва з екрана.
- ¹⁹ Flight to Japan and China. Jan Zwartendijk [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.yadvashem.org/yv/en/righteous/stories/zwartendijk.asp> — Назва з екрана.
- ²⁰ Звартендейк и Сугихара: как дипломаты из Каунаса спасали евреев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://p-w-w.ru/index.php?topic=14345.0> — Назва з екрана.
- ²¹ Необычный дипломат Хайрэм Бингхэм [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://world.lib.ru/g/genis_d_e/hiram_bingham.shtml — Назва з екрана.
- ²² AMERICAN RESCUER IN NAZI-OCCUPIED FRANCE [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hirambinghamrescuer.com/> — Назва з екрана.
- ²³ Сальвадорский дипломат спас 40 тысяч евреев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.jewish.ru/history/facts/2007/05/news994249046.php> — Назва з екрана.
- ²⁴ Сальвадорский дипломат получит звание Праведника народов мира [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.jewish.ru/news/world/2010/05/news994285314.php> — Назва з екрана.
- ²⁵ Chinese Visas in Vienna. Feng-Shan Ho [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.yadvashem.org/yv/en/righteous/stories/ho.asp> — Назва з екрана.

- ²⁶ Selahattin Ulkumen [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.yadvashem.org/yv/en/righteous/stories/ulkumen.asp> — Назва з екрана; Турецкий Шиндлер [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://jig.ru/index4.php/2011/08/16/tureckii-shindler.html> — Назва з екрана.
- ²⁷ Селахаттин Улькумен [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.jewish.ru/tags/index.php?key_id=7195&page=1&let_id=19 — Назва з екрана.
- ²⁸ Луис Мартинс де Соуза Дантес [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.yadvashem.org/yv/en/righteous/stories/dantas.asp> — Назва з екрана.
- ²⁹ Luis Martins de Souza Dantas [Электронный ресурс]. — Режим доступа: The Righteous Among Us, Yad Vashem Magazine, no.31, pp. 12-13. — Назва з екрана.
- ³⁰ Sebastián de Romero Radigales [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pinterest.com/pin/229191068512074173/> — Назва з екрана.
- ³¹ Испанского дипломата посмертно признают Праведником народов мира [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://sinagoga.kiev.ua/node/5539> — Назва з екрана.
- ³² Перуанский дипломат признан Праведником народов мира [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.jewish.ru/news/world/2014/06/news994324905.php> — Назва з екрана.
- ³³ Голландского дипломата признали Праведником народов мира [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.jewish.ru/news/world/2014/02/news994323189.php> — Назва з екрана.
- ³⁴ Див.: О Праведниках / Яд Вашем [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www1.yadvashem.org/yv/ru/righteous/about.asp> — Назва з екрана.